

УДК 811.111'36:378.147.88

Стеченко Т.О.

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УМОВНОГО СПОСОБУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Розглянуто проблему статусу умовного способу, термінологічного апарату для позначення форм умовного способу та основних випадків його вживання.

Ключові слова: умовний спосіб, категорія модальності, англомовна граматична компетенція.

Процеси інтеграції в Європі, встановлення та розвиток дипломатичних відносин із багатьма країнами світу зумовлюють соціальне замовлення суспільства – підготовку фахівців, які володіють англійською мовою, що стала мовою міжнародного спілкування. Повноцінне міжкультурне спілкування можливе за умови сформованості у студентів мовних вищих навчальних закладів комунікативної компетенції, зокрема усномовленневої граматичної компетенції, що й відображено у вимогах чинної Програми (2001).

Проблема навчання граматики майбутніх учителів англійської мови не є новою і досліджувалася низкою провідних фахівців. Проте питання, пов'язане з лінгвістичними особливостями категорії умовного способу (УС), з основними випадками вживання вказаного граматичного явища в сучасній англійській мові залишається й досі нагальним і актуальним, адже з'ясування лінгвістичних властивостей будь-якої граматичної структури дає можливість окреслити основні труднощі її засвоєння і тим самим сприятиме ефективнішому формуванню граматичної компетенції. Саме тому розгляд лінгвістичних особливостей умовного способу в англійській мові і є завданням цієї статті.

Категорія УС належить до основних засобів вираження модальності, що виконує важливі функції в мовленні та використовується для вираження нереальності і гіпотетичності дії, бажань, емоцій, вимог, прохань тощо. Категорія УС – одна із складних граматичних категорій англійської мови, що неодноразово підлягала детальному аналізу багатьох провідних лінгвістів. Складність цього граматичного явища пов'язана, з одного боку, з великою кількістю граматичних форм, які виражають значення нереальності, а з іншого – з тим фактом, що, як зазначає Н.В. Гусарова, перед нами не вузьке, специфічне питання одного з розділів граматики, а ціла низка кардинальних питань теорії мови (співвідношення форми і функції, мова та дійсність, модальність, взаємодія та взаємозв'язок різних мовленнєвих рівнів та ін.), вирішення яких дало б можливість визначити граматичний статус УС [4, с. 54]. Отже, складність цієї граматичної категорії вимагає ретельного огляду основних проблем УС англійської мови, а саме: статус УС, склад УС, зв'язок із модальністю, лінгвістичні характеристики форм УС та основні випадки їх вживання.

Розгляд питання про УС в сучасній англійській мові неможливий без визначення таких понять, як спосіб дієслів та модальність, які по-різному тлумачаться в лінгвістичній науці. Так, І.Б. Хлебнікова визначає поняття способу дієслів як граматичну категорію, що виражає модальність дії у формі дієслова [12, с. 10]. Під модальністю І.Б. Хлебнікова розуміє понятійну (семантичну) категорію, що відображає певний комплекс значень, що мають різні рефлексії у мові та які реалізуються головним чином у присудку і, перш за все, у способі дієслова [12, с. 7].

У свою чергу, В.В. Виноградов зазначає, що категорія способу дієслів відбиває точку зору мовця на характер зв'язку дії з діючою особою чи предметом. Вона дає оцінку реальності зв'язку між дією та його суб'єктом з точки зору мовця чи волю мовця до здійснення або заперечення цього зв'язку. Отже, категорія способу дієслів – це граматична категорія в системі дієслова, що визначає модальність дії, тобто є тим, що позначає відношення дії до дійсності, яке встановлюється мовцем [3, с. 472].

Деякі дослідники вважають, що функцією дієслова є функція передачі можливих модальних значень та ототожнюють терміни «модальність» і «спосіб дієслова» [20; 18]. Дещо

іншою є позиція таких лінгвістів, як Л.С. Єрмолаєва, В.З. Панфілов, які розрізняють «зовнішню» модальність речення – відношення його змісту до дійсності в плані реальності-нереальності, що передається способами дієслова, та «внутрішню» модальність речення, яка характеризується відношенням мовця до повідомлення та передається в основному модальними дієсловами [5, с. 98; 8, с. 37-48].

Що стосується нашого дослідження, то ми вважаємо, що категорії способу дієслів властива модальна характеристика або модальність, яка вказує на відношення, ставлення мовця до тієї чи іншої дії, факту або події. Саме тому наше розуміння взаємозв'язку модальності та способу дієслів базується на трактуванні способу дієслів та визначенні модальності академіка В.В. Виноградова, згідно з яким, модальність розглядається як семантична (понятійна) категорія, що виражає відношення змісту висловлювання до дійсності з точки зору мовця [2, с. 55-56]. У відповідності з цим визначенням УС дієслів може мати велику кількість модальних відтінків: бажання, необхідності, жалю, пропозиції та ін., які вказують на відношення дії до встановленої мовцем дійсності.

Визначення категорії способу, модальності та їх зв'язку не вичерпує всіх аспектів УС, адже складність граматичного явища та труднощі його засвоєння зумовлені невідповідністю УС аналогічному явищу рідної мови. Відомо, що в українській мові існує лише одна форма для вираження гіпотетичної дії, яка утворюється за допомогою форми дієслова в минулому часі та частки *би*, місце якої не фіксується. На відміну від української мови, в англійській мові значення нереальної дії може виражатися цілою системою способів дієслів, які несуть різне модальне значення: проблематичність, побажання, жаль, гіпотетичне порівняння та різняться своїми формами і способами вираження. Особливістю УС англійської мови, що викликає низку труднощів, є вираження часової співвіднесеності гіпотетичної дії граматичною формою, оскільки в українській мові часова співвіднесеність виражається контекстом. Така нерівнозначність аналогічних категорій рідної та англійської мов, закономірності співвідношення систем цих мов, за визначенням В.І. Колеснікова, часто є причиною втрачання граматичної інформації мовленнєвого повідомлення, що проявляється в нерозумінні структури речень, які містять засоби вираження нереальності, в нерозумінні контекстуального значення часової співвіднесеності дії, а також у нерозумінні модальних відтінків, що виражені засобами зі значенням нереальності [6, с. 53]. Саме тому при формуванні АГК майбутніх учителів необхідно звернути належну увагу на ці відмінності та з метою ефективного засвоєння категорії УС в англійській мові порівнювати її з аналогічним явищем української мови.

Проблематичність питання УС в англійській мові викликана ще й неоднорідністю поглядів лінгвістів стосовно числа та складу категорій способів дієслів, статусу УС. Так, існує два підходи щодо вирішення проблеми УС, його статусу: формальний та семантичний.

Прибічники формального підходу (Allen 1966; Jespersen 1968; Harsh 1968; Francis 1958; Turner 1980 та ін.) при аналізі УС звертають увагу на зовнішнє оформлення дієслівних форм та визначають лише синтетичні форми як ознаку УС.

Представники семантичного підходу (Curme 1935; Leech 1983; Sweet 1955; Poutsma 1926 та ін.) при аналізі УС ґрунтуються на значеннях, які передаються цією граматичною категорією, і кількість встановлених різними авторами способів дієслів залежить від ступеня узагальнення значень, що передаються формами УС.

Розгляд семантичного та формального підходів щодо визначення статусу УС вказує на наявність цілого ряду суперечностей. Так, за визначенням Н.В. Гусарової, всі семантичні теорії УС, розроблені зарубіжними лінгвістами, характеризуються одними й тими ж протиріччями та недоліками: значення УС чи максимально узагальнюються, чи в тому ж ступені конкретизуються; до УС належать мовні явища, різні за своєю природою та характером [4, с. 55].

У цьому зв'язку при визначенні статусу УС виникає необхідність урахування як форми, так і семантики цієї граматичної категорії. Намагання врахувати і форму, і семантику визначає ряд інших досліджень лінгвістів.

Так, досить популярною є концепція О.І. Смирницького та його послідовників, згідно з якою виділяють чотири способи дієслів для вираження нереальних дій: умовний спосіб I (синтетична форма I, he be / know), що позначає заплановану дію та не протиставляється реальності; умовний спосіб II (I, he were / knew; I, he had been / had known), який позначає гіпотетичну дію протиставлену реальності; спосіб припущення (I, he should be / know) та

умовний спосіб (I should be / know, he would be / know), який позначає зумовлену нереальність [11, с. 346-352].

У трактуванні Т.О. Барабаш існує єдиний УС, який поєднує низку форм цієї категорії згідно із загальним значенням ірреальності. На її думку, слід визнати існування трьох способів дієслів в англійській мові (дійсного, наказового та умовного) на тому підґрунті, що їх категоріальні відмінності реалізуються не стільки опозиціями окремих форм, скільки опозицією системи форм, що існує в кожному способі дієслів. Систему ж способів у сучасній англійській мові Т.О. Барабаш розглядає як опозицію форм дійсного способу, що виражають реальні дії; наказового способу, що виражає спонукування до дії, та умовного способу, який виражає нереальність дії [1, с. 132-133].

Нетрадиційний підхід до УС характеризує теорію І.Б. Хлебнікової, де граматична категорія способів дієслів відноситься до рівня морфології, та реалізація різних значень форм способів дієслів розглядається на фоні синтаксичного контексту. І.Б. Хлебнікова в межах УС виділяє кондиціоналіс та суб'юнктив, які є постійними універсальними членами опозиції до способу дієслів, а кон'юнктив теперішнього часу та модель "should" з інфінітивом – випадкові члени системи, які не утворюють власної опозиції та не мають власного категоріального значення і форм, що корелюють із системними [12, с. 40].

Зроблений нами аналіз різних підходів стосовно форм, значень та статусу УС в структурі англійської граматики дає можливість стверджувати, що найбільш раціональним, критичним і компромісним, на нашу думку, варіантом, в якому враховані позитивні сторони різних підходів, є теорія, що відображена у роботі Т.О. Барабаш, на теоретичні засади якої спираються багато авторів практичних граматики. У нашому дослідженні ми, услід за Т.О. Барабаш, вважаємо, що існує єдиний умовний спосіб, який має різні форми. Проте, на відміну від автора концепції, ми не поділяємо форми УС на синтетичні та аналітичні, що ускладнює розуміння цієї категорії студентами, а, слідом за М.О. Ганшиною, Н.М. Василевською, О.П. Гризуліною та ін. використовуємо окремі назви для кожної форми УС [19; 9].

Визначення категорії способу, модальності, статусу УС в англійській мові дозволяє нам перейти до наступного аспекту цієї проблеми – термінології для позначення форм УС, розгляд якої характеризується неоднорідністю поглядів науковців.

Так, І.П. Крилова, О.М. Гордон, Г.А. Епштейн, Н.М. Казанська вживають терміни "the Conditional Mood and the Subjunctive Mood" [7; 13]; Т.О. Барабаш розрізняє синтетичні та аналітичні форми УС [1]; І.Б. Хлебнікова вживає терміни "суб'юнктив та кондиціоналіс" [12]; М.О. Ганшина, Н.М. Василевська, О.П. Гризуліна, Л.К. Голубова, Н.М. Пригоровська, Г.І. Туголукова називають УС терміном "Oblique Moods" та позначають його форми як "the Conditional Mood, Subjunctive I, Subjunctive II and the Suppositional Mood" [19; 9]. Ми вважаємо, що найбільш вдалою та раціональною є термінологія М.О. Ганшиної, Н.М. Василевської, О.П. Гризуліної та інших, оскільки, як свідчить досвід викладання практичної граматики, бесіди з провідними викладачами англійської мови, така термінологія не викликає плутанини у студентів та повністю охоплює ті граматичні явища, які в ній позначені.

Перш ніж перейти до аналізу основних випадків уживання УС, зупинимося на співвідношенні УС з категорією часу. Слід зауважити, що це співвідношення є єдиним аспектом теорії способів дієслів, який не містить суперечливих питань, і майже всіма дослідниками розглядається з єдиної позиції. Так, як зазначає Т.О. Барабаш, категорія часу в умовному способі дієслів представлена дихотомічно: теперішній та майбутній по відношенню до моменту мовлення протиставлені минулому: в першому випадку дія припускається як ще можлива (бажана чи припущена), в другому випадку – як вже неможлива, оскільки приурочена в уяві мовця до минулого [1, с. 138].

Аналіз основних теорій щодо визначення статусу УС, з'ясування нашої позиції стосовно термінології, відношення категорії модальності з УС дають можливість охарактеризувати основні випадки вживання УС. Враховуючи невідповідність англійських та українських термінів при тлумаченні форм УС та з метою більш точного визначення певних граматичних явищ, ми будемо вживати англійські терміни *the Conditional Mood*, *the Suppositional Mood*, *Subjunctive I* та *Subjunctive II*.

Так, *the Conditional Mood* вживається для вираження нереальної дії, яка відбулася б за певних умов у теперішньому, минулому або майбутньому часі. *The Conditional Mood*

утворюється за допомогою допоміжних дієслів *should/ would* (у сучасній англійській мові існує тенденція вживати лише *would*) та має дві форми: the Present Conditional Mood (Non-Perfect) – для вираження дії, що за певних умов могла б відбутися в теперішньому чи майбутньому часі, та the Past Conditional Mood (Perfect) – для вираження дії, що за певних умов могла б відбутися в минулому. Цей спосіб вживається як у простих, так і в складних реченнях. У відповідності з вимогами Програми [10, с. 70] граматичний матеріал включає такі основні випадки вживання УС:

- the Conditional Mood у простих реченнях:
- після сполуки *but for*. Наприклад: *But for my teacher of English, I shouldn't have chosen teaching as a career.*
- після поєднувального прислівника *otherwise*. Наприклад: *An able ship's master, I grant you. Otherwise, I would not have promoted you* [21, с. 15];
- коли умова припускається контекстом. Наприклад: *It would be most kind of you to recount it to me* [14, с. 119].

The Conditional Mood вживається в головній частині складнопідрядних речень із підрядним умовним. Наприклад: *In Kino's head there was a song now, clear and soft, and if he had been able to speak it, he would have called it the Song of the Family* [24, с. 2].

The Conditional Mood вживається в головній частині складнопідрядних речень із підрядним поступки. Наприклад: *Even though George preferred to be out of the spotlight, I think he would have liked your article* [23, с. 20].

Subjunctive II вживається для вираження гіпотетичної дії та має дві форми: Present (Non-perfect), яка відноситься переважно до теперішнього та майбутнього часу й до минулого у разі одночасності подій головного та підрядного речень, та Past (Perfect), що виражає нереальну дію в минулому або попередність здійснення дії.

Що стосується форми УС Subjunctive II, то вона вживається у простих реченнях, але Програмою не передбачено ознайомлення студентів із цим матеріалом для формування граматичних навичок уживання Subjunctive II у простих реченнях. На нашу думку, доцільність включення та вивчення цього матеріалу необхідне, оскільки такі конструкції є часто вживаними у мовленні та комунікативно значущими.

Отже, Subjunctive II вживається у простих реченнях у наступних випадках:

- для вираження поради. Наприклад: *I'd better call now to make an appointment* [15, с. 36];
- для вираження бажаної дії або стану, що суперечить дійсності. Наприклад: *If only I could have known before* [16, с. 291];
- для надання переваги здійсненню тієї чи іншої нереальної дії. Наприклад: *I'd rather be a dresser in a provincial theatre, I'd rather be on of the sweepers that keep it clean, than what I am now* [22, с. 65].

Subjunctive II вживається в складнопідрядних реченнях:

- у підрядних додатку після дієслова *to wish* для вираження нереальної бажаної дії. Наприклад: *I wish my father were back again* [14, с. 25];
- у підрядних підмета після дієслів, що відіграють роль дієслова-зв'язки, та якщо головне та підрядне речення з'єднуються сполучниками *as if, as though*. Наприклад: *It was as if these two separate incidents had merged into one, for some crazy reason, and she stood before Signor Cencelli* [21, с. 10];
- у підрядних порівняння, де головне та підрядне речення з'єднуються сполучниками *as if, as though*. Наприклад: *He spoke as though all this were no concern of hers* [22, с. 20];
- у підрядному реченні складнопідрядних умовних речень. Наприклад: *Mrs. Shortley could listen to this with composure because she knew that if Mrs. McIntyre had considered her trash, they couldn't have talked about trashy people together* [17, с. 202-203];
- у підрядному реченні складнопідрядних поступки. Наприклад: *She wanted to go to the fair but not with them so even if they had asked her she wouldn't have gone* [17, с. 242];
- після вислову *it's time (it's high time, it's about time)*. Наприклад: *What I say is, Albert's worked long enough, and it's about time he started enjoying himself* [22, с. 125].

Що стосується Suppositional Mood, Subjunctive I, то ці форми вживаються для позначення сумнівної, проблематичної, але необхідної, бажаної дії, що не суперечить дійсності. Ці способи дієслів зображають дію як бажану, рекомендовану, необхідну чи навпаки.

Subjunctive I має тільки одну форму для всіх осіб однини та множини, яка у всіх дієсловах збігається з інфінітивом без частки *to*. *The Suppositional Mood* має дві часові форми: *Present*, яка утворюється з допоміжного дієслова *should* та інфінітива основного дієслова; і *Past*, яка утворюється з допоміжного дієслова *should* та перфектної форми інфінітива основного дієслова.

The Suppositional Mood, *Subjunctive I* вживаються у наступних випадках:

- у підрядних реченнях підмету. Наприклад: It was natural enough that she should lose her head over a young man who made a fuss of her [22, с. 186];
- у підрядних додатка, якщо дієслово-присудок головного речення означає наказ, прохання, пропозицію, рекомендацію, вимогу тощо. Наприклад: He had a large supply and he insisted that they should be freed up the moment he took them off [22, с. 191].
- у підрядних присудка та означення після іменників, які позначають наказ, прохання, пропозицію, рекомендацію, вимогу тощо. Наприклад: My suggestion is that Mrs. Albert Forrester should go and see him tomorrow, fortunately we have his address, and beg him to reconsider his decision [22, с. 117];
- у підрядних додатка після сполучника *lest*. Наприклад: His only anxiety was lest he should be transferred before he had finished a road he was building [22, с. 136];
- *Subjunctive I* вживається у простих реченнях, які багатьма лінгвістами вважаються сталими висловлюваннями. Наприклад: "Heaven forbid!" Tisha declared, rising to her feet" [15, с. 12].

Таким чином, аналіз граматичної категорії УС, визначення статусу УС, співвідношення УС із категорією часу та модальності, порівняння цієї категорії з аналогічним явищем в українській мові, розгляд термінів для позначення УС, загальна характеристика основних випадків уживання УС в англійській мові дають можливість визначити труднощі засвоєння цієї категорії при формуванні АГК майбутніх учителів, а саме:

1. Визначення граматичної форми УС через гіпотетичність самої дії.
2. Визначення граматичної форми УС у відповідності із часовим планом висловлювання.
3. Визначення граматичної форми УС через наявність різних модальних ознак потенційної дії, що передаються певною граматичною категорією.
4. Наявність різних типів речень та видів зв'язку у складних реченнях, де вживається УС, що вимагає вибір необхідного сполучника, прислівника, формалізованої лексики в залежності від характеру висловлювання та особливостей тієї чи іншої форми УС.

На нашу думку, подоланню вищезазначених труднощів, а також засвоєнню граматичної категорії УС майбутніми вчителями сприятиме врахування соціально-психологічних, психологічних та дидактичних передумов формування АГК, що і є предметом нашого подальшого дослідження.

Література

1. Барабаш Т.А. Грамматика английского языка. – М.: ЮНВЕС, 2001. – 256 с.
2. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике. Избранные труды. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учебное пособие для вузов. – 3-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
4. Гусарова Н.В. О сослагательном наклонении в английском языке // Спорные вопросы английской грамматики. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. – С. 53-63.
5. Ермолаева Л.С. Типология системы наклонений в современных германских языках // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 97-106.
6. Колесников В.И. Некоторые психолингвистические предпосылки понимания иноязычной научной литературы (на материале средств выражения нереальности) // Психолингвистический аспект овладения иноязычной речью. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1982. – С. 51-55.
7. Крылова И.П., Гордон Е.М. Грамматика современного английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «Университет», 2000. – 448 с.

8. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37-48.
9. Практикум по грамматике английского языка для заочников: Пособие для самостоятельной работы / А.П. Грызулина, Л.К. Голубева, Н.М. Пригоровская и др. – М.: Высшая школа, 1992. – 159 с.
10. Програма з англійської мови для університетів / інститутів (п'ятирічний курс навчання): Проект / Колектив авт.: С.Ю. Ніколаєва, М.І. Соловей (керівники), Ю.В. Головач та ін. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 245 с.
11. Смирницкий А.И. Морфология английского языка / Под ред. В.В. Пассек. – М.: Изд-во литературы на иностранном языке, 1959. – 440 с.
12. Хлебникова И.Б. Сослагательное наклонение в английском языке: Теория и практика. Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – Саранск: Красный октябрь, 1994. – 176 с.
13. Эпштейн Г.А., Казанская Н.М. Глагол: Учебно-справочное пособие. – СПб.: КАРО, 2001. – 544 с.
14. Christie A. The Lemesurier Inheritance // Selected Prose. – М.: Менеджер, 2002. – P. 116-135.
15. Dailey J. Valley of the Vapours. – London: Mills & Boon Ltd., 1982. – 187 p.
16. Fitzgerald Scott F. Tender in the Night. – Moscow: Raduga, 1983. – 394 p.
17. Flannery O'Connor. A Temple of the Holy Ghost // The Complete Stories. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 1992. – 268 p.
18. Foulner R. Understanding Language. An Instruction to Linguistics. – London & Boston: Routledge & Kegan Paul, 1974. – 274 p.
19. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. – 9-th ed. – М.: Higher School Publishing House, 1964. – 548 p.
20. Halliday M.A.K. Functional Diversity in Language as Seen from a Consideration of Modality and Mood in English // Foundations of Language. – Dordrecht, 1970. – V. 6. – No 3. – P. 322-361.
21. Matthews P. Love's Wildest Promise. – New York: Pinnacle Books, 1997. – 504 p.
22. Maugham W.S. Flotsam and Jetsam // Selected Short Stories. – М.: Менеджер, 2000. – 211 p.
23. Schlumberger C. All Things Must Pass // Times. – 2001-2002. – No 28. – P. 20.
24. Steinbeck J. The Pearl. – New York: The Viking Press, Inc., 1988. – 118 p.

Stechenko T.O.

LINGUISTIC PECULIARITIES OF THE OBLIQUE MOODS IN ENGLISH LANGUAGE

The article covers the problems of the status of the Oblique moods, their terms and main cases of their usage.

Key words: the Oblique moods, the category of modality, English grammar competence.

Стеченко Т.А.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОСЛАГАТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Рассматривается проблема статуса сослагательного наклонения, терминологического аппарата для определения форм сослагательного наклонения и основных случаев его употребления.

Ключевые слова: сослагательное наклонение, категория модальности, англоязычная грамматическая компетенция.

Стаття надійшла до редакції 09.09.09